

Küresel COVID-19 aşı politikalarının kamu değeri haritalama yaklaşımı ile analizi

Analysis of global COVID-19 vaccine policies with public value mapping approach

Gönderim Tarihi / Received: 05.07.2021

Şerafettin ERTEN¹

Kabul Tarihi / Accepted: 10.06.2022

Doi: [10.31795/baunsobed.962635](https://doi.org/10.31795/baunsobed.962635)

ÖZ: Kamu değer teorisi, kamu yönetimlerinin ürettikleri politikaların, eylem ve işlemlerinin sonucunda toplumsal bir faydanın oluşması gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak toplumsal faydanın üretilmesi, çok çeşitli ve farklı aktör, etken ve çıkarın belirli bir uyum içerisinde bir araya getirilmesi ile mümkün olmaktadır. Bu nedenle kamu yönetimlerinin tüm politika, eylem ve işlemleri sonucunda bir değer oluşup oluşmadığının belirlenmesi önem arz etmektedir. “Kamu değer başarısızlığı modeli” ve model içerisinde yer alan “kamu değeri haritalama yaklaşımı” da bu amaçla oluşturulmuştur. Bir politika analiz yöntemi olarak kamu değeri haritalama yaklaşımı, belirli kriterler çerçevesinde kamu değerinin oluşup oluşmadığını tespit etmeye olanak sağlamaktadır. İçinde bulunduğumuz dönemde küresel toplumun en önemli güncel sorunlarından birisi COVID-19 pandemisidir. Hükümetler ve uluslararası kuruluşlar COVID-19 ve olumsuz sonuçlarıyla mücadelede çeşitli politikalar uygulamaktadır. Aşı çalışmaları bu politikaların en önemli kısmını oluşturmaktadır. Bu çalışmada kamu değeri haritalama yaklaşımı kullanılarak küresel aşı politikaları analiz edilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda aşıya erişim ve aşılama konularında küresel ölçekte adaletsizlik ve eşitsizliğin bulunduğu, dolayısıyla mevcut durumda kamu değerinin oluşturulamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu değeri, Kamu değer başarısızlığı, Kamu değeri haritalama, Politika analizi, COVID-19

ABSTRACT: The public value theory argues that a social benefit should occur as a result of the policies, actions and operations of public administrations. However, the production of social benefit is possible by bringing together various and different actors, factors and interests in a certain harmony. For this reason, it is important to determine whether a value is formed as a result of all policies, actions and operations of public administrations. The “public value failure model” and the “public value mapping approach” included in the model were also created for this purpose. As a policy analysis method, the public value mapping approach allows to determine whether public value is formed within the framework of certain criteria. The biggest problem of the global community in the current period is the COVID-19 pandemic. Governments and international organizations are implementing various policies to combat the COVID-19 and its negative consequences. Vaccine studies are the most important part of these policies. In this study, global vaccine policies were tried to be analysed using the public value mapping approach. As a result of the analysis, it was concluded that there is injustice and inequality on a global scale in terms of access to and vaccination, and therefore, public value cannot be created in the current situation.

Keywords: Public value, Public value failure, Public value mapping, Policy analysis, COVID-19

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Uşak Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi/Sağlık Yönetimi Bölümü, serafettin.erten@usak.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0003-0297-0580>

EXTENDED ABSTRACT

Literature review

The public value theory is one of the current approaches to public administration. The theory adds a different dimension to the concept of public interest. In the theory, “value” is used as a counterpart to and, in some cases, a complement to the public interest. The main purpose of public administrations is to provide public interest, in other words, to produce value. In the public value theory, two different meanings are attributed to the concept of value. This difference has led to the emergence of two main streams. In the first, value is accepted as “worth” or “utility”, and in the second as the principles, standards, and criteria that guide behaviour. However, the different usage patterns are not opposites of each other. On the contrary, public values function in the emergence of public value. In the context of theory, the most important task for public administrations is to reveal a value as a result of the policies implemented, the goods and services produced. But is this always possible? Bozeman (2002) tried to answer this question with the “public value failure model.” The model, inspired by the market failure model, aims to determine whether the public value is created in certain policy areas. In the search for public value, it is searched whether basic public values (principles, criteria, and standards) had been achieved within the scope of certain criteria in the relevant policy area. Bozeman (2002) developed the “public value mapping (PVM)” approach as a unique policy analysis method for this purpose.

The aim of this study is to analyze global COVID-19 vaccine policies using the PVM approach and to determine the existence of a global public value success or failure. COVID-19 was first seen in Wuhan, China in December 2019 and spread rapidly around the world. The World Health Organization (WHO) declared a pandemic in March 2020, as the situation became a global health crisis in a very short time. The virus not only threatens human life, but also has devastating consequences in social and economic fields. Governments and international organizations have been intervening with various policies to prevent the spread of the epidemic, to find an effective treatment against the virus, and to prevent other devastating consequences since day one. Vaccine studies are on the top of them. Because it is accepted that an effective vaccine against the virus will be the fastest way to return to normal life. By the year 2020, vaccine studies have started and the WHO has undertaken the coordination of these studies. Today, there are fifteen vaccines approved by the organization, and current vaccines are administered worldwide. The fact that COVID-19 is a global crisis causes the effects of vaccine policies to be global also. Therefore, analysis of vaccine policies has become an important topic. In this context, the basic question of the analysis is formed as “Do global COVID-19 vaccine policies create public value?”.

Methodology

The public value mapping approach helps to define public values, to reveal the relationship between values, to determine whether public values are provided or not, and to find out whether there is a public value failure as a result, within the framework of certain criteria. In the analysis, the steps of determining the public values, evaluating the existing policies in the context of PVM criteria and the relationship of the criteria with the determined public values were applied. Justice, equality, transparency, accountability, accessibility (equal opportunity), participation and sustainability are determined as basic public values. Creation, maintenance, and enhancement of the public sphere, imperfect public information, distribution of benefits, provider availability and ensure subsistence and human dignity criteria were used.

Findings and discussion

The findings were evaluated in two dimensions. The first dimension is the production of the vaccine, which is a purely scientific and technical issue. The second dimension is related to the social, economic and political aspects of vaccination policies. In the first dimension, it is possible to say that the global community has gained from in terms of transparency, accountability, participation, and sustainability values. The main and more important problem pertains to the second dimension. It is seen that the values of justice, equality, and accessibility are not consist in the context of global COVID-19 vaccine policies. All countries have not equal access to the vaccine, and there is no fair distribution. At this point, the world is divided into high-income countries and others. Inequality and injustice in access lead to benefit hoarding, vaccine nationalism and vaccine discrimination.

Results and recommendations

As a result, when both dimensions are considered together, it is possible to say that in the current situation, a global public value failure is on the way. For this reason, it is required increasing cooperation between governments, accepting the vaccine as a global public good and service, and finding solutions to the problems caused by the economic imbalance between countries in this regard.

Giriş

Kamu yönetimlerinin temel amacı olan kamu yararı, günümüzde kamu değer teorisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Teori, kamu yönetimlerinde işletmecî yaklaşımın geri plana ittiği kamu yararı kavramını farklı boyutlarıyla ve daha çağdaş bir yorumla ortaya koymaktadır (Stoker, 2006; Feeney ve Bozeman, 2007). Teori içerisinde “değer” kavramına atfedilen anlam, değer’in ortaya çıkışı ve ölçülmesi gibi temel noktalarda tam bir uzlaşma bulunmamakta; tartışmalar sürmektedir (Bracci vd., 2014). Bununla birlikte Bozeman (2002) tarafından geliştirilen “kamu değerleri” yaklaşımı, Moore’un (1995) “kamu değeri” yaklaşımı ile birlikte, kamu değer teorisi içerisindeki iki ana akımdan birisi olarak kabul edilmektedir (Smith, 2004; Bryson vd., 2015).

Bozeman (2002)’in kamu değerleri yaklaşımı çerçevesinde ilgilendiği konuların başında belirli politika alanlarında kamu değerlerinin ortaya çıkıp çıkmadığını, bir başka ifadeyle kamu değerinin oluşup oluşmadığını ölçebilmek yer almaktadır. Bu bağlamda piyasa başarısızlığı modelinden esinlenerek “kamu değer başarısızlığı” modelini oluşturmuştur. Model içerisinde bir politika analiz aracı olarak “kamu değeri haritalama (KDH)” yaklaşımını geliştirmiş, politika uygulamalarında belirli kriterler çerçevesinde kamu değerlerinin ve dolayısıyla kamu değerinin ortaya çıkıp çıkmadığını tespit etmeye çalışmıştır.

Bu çalışmada da KDH yaklaşımı kullanılarak, küresel COVID-19 aşısı politikalarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. 2019’un sonunda başlayan ve hızla dünyayı etkisi altına alan COVID-19 çok sayıda hayata mal olmuş ve bir pandemi durumuna dönüşmüştür. Virüs sağlık dışında diğer tüm toplumsal yapı ve alanları da derinden ve olumsuz etkilemiştir. Hükümetler virüse ve etkilerine karşı çeşitli politikalar üretmekte, önlemler almaktadır. COVID-19 ile en etkili mücadele yöntemi olarak aşılarda gösterilmektedir. Salgın boyutu ve olumsuz etkileri küresel bir krize neden olmuş; bu da aşısı politikalarını hükümetler üstü bir konu haline getirmiştir (Deloitte, 2020; Gates, 2020; Goodell, 2020; Stojkoski vd., 2020).

Bu bağlamda kamu değer teorisi çerçevesinde analizin temel sorusu “Küresel COVID-19 aşısı politikaları kamu değeri yaratmakta mıdır?” şeklinde oluşturulmuştur. Çalışmada öncelikle kamu değer teorisi ve bu teori altında yer alan kamu değer başarısızlığı modeli açıklanmaya çalışılmış, devamında COVID-19 pandemisi ele alınmıştır. Ardından yöntem kısmında KDH yaklaşımı açıklanmış, devamında ise küresel COVID-19 aşısı politikaları analiz edilmeye ve kamu değerinin oluşup oluşmadığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kamu değeri haritalama yaklaşımı politika analizine getirilmiş farklı ve özgün bir bakış açıdır. Dolayısıyla çalışmanın alanyazında ileride yapılacak politika analizlerine örnek olarak katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Literatür taraması

Kamu değer teorisi

1980’lerden sonra kamu yönetimlerindeki dönüşüm “Yeni Kamu İşletmeciliği” etrafında şekillenmiştir. Özel sektör yöntem ve deneyimlerinin kamu yönetimlerine aktarılması fikri etrafında şekillenen yaklaşım, piyasa tabanlı bir etkililik ve verimlilik esası ile rekabet, kalite, stratejik yönetim, performans yönetimi, özelleştirme, müşteri memnuniyeti gibi kavram ve uygulamaları kamu yönetimlerine aktarmaya yoğunlaşmıştır (Bryson vd., 2014; Turkel ve Turkel, 2016). Ancak özellikle vatandaşlık, kamu hizmeti, kamu yararı, kamusalılık ve yönetime katılım gibi alanlarda uygulamadaki sonuçlar, kamu yönetimlerinin kendi yapıları içerisinde ve çevreleriyle olan ilişkilerinde sorunlu çok sayıda alanın bulunduğunu göstermiştir (O’Flynn, 2007; De Vries ve Kim, 2011; Wang ve Wang, 2019). Bu bağlamda kamu yönetimlerinin rolü, yapısı ve işleyişine ilişkin farklı bakış açılarını yansıtan çeşitli yeni yaklaşım ve teoriler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunların başında da kamu değer teorisi gelmektedir.

1990’lı yılların ortasından itibaren tartışılmaya başlayan kamu değer teorisi literatürde iki ana eğilim içerisinde gelişmiştir. Bunlardan ilki tekil “kamu değeri” kavramı çerçevesinde şekillenen ve değer’in, kamu yönetiminin faaliyetlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kıymet ya da fayda olarak ele alındığı durumdur. İkinci akım ise çoğul “kamu değerleri” ile ifade edilen ve kamu alanında davranışlara yön veren standartlar, ilkeler ve ölçütler bağlamında kullanılan daha normatif bir yapıyı ifade etmektedir (Alford vd., 2017).

Kamu değeri kavramını literatürde görünür hale getiren kişi Moore (1995) olmuştur. “Kamu Değerini Yaratmak” adlı çalışmada bir tanım vermemiş ancak kavramı stratejik yönetimin bir parçası olarak ele almıştır. Yaklaşımı normatif olmayıp; kamu yönetimlerinin, yöneticilerinin ve personelinin temel amacının değer yaratmak olduğunu belirtmiştir. Değer kavramını özel sektördeki kâr kavramına benzer şekilde ele almış ve bu nedenle kamu yöneticilerinin ve çalışanlarının değer yaratmadaki rolleri üzerine yoğunlaşmıştır (Moore, 1995).

Moore’un temsil ettiği ve değer kavramını kıymet veya fayda olarak ele alan araştırmacılar tarafından kamu değeri kavramına ilişkin farklı tanımlamalar yapılmıştır. Ancak en genel ifadeyle kamu değeri “hizmetler, yasal düzenlemeler ve diğer faaliyetler yoluyla hükümetin yarattığı değerdir. Demokrasilerde bu değer vatandaşlar tarafından tanımlanır. Hükümetin yarattığı değer, ortaya çıkan kıymet ya da fayda ile vatandaşların hükümete vermeye razı olduğu kaynaklar ve güçler arasındaki farktır (Kelly vd., 2002: 4).”

Kamu değer teorisi literatüründe ikinci ana akım, Bozeman (2002) tarafından ortaya konulan “kamu değerleri” yaklaşımıdır. Bu bağlamda kullanımın en başta gelen özelliği normatif olmasıdır. Kamu değerleri, kamu alanında tüm paydaşlar için geçerli olan davranışlara yön verme, politikaları belirleme, ölçme ve değerlendirmede işlev gören normatif taahhütleri içermektedir (De Vries ve Kim, 2011; Wang ve Wang, 2019). Kamu değerleri yaklaşımı aynı zamanda ekonomi ve piyasaya ilişkin kavramlara da atıfta bulunmaktadır. Kamu değerleri kamu alanı, kamu malları, sosyal seçim teorisi, piyasa başarısızlığı gibi kavramları ve piyasaların sağlıklı işlemesi için gerekli düzenlemeleri de kapsamaktadır (Garofalo, 2011; Ćwiklicki, 2016).

Bozeman (2007: 13) kamu değerlerini, “üzerlerinde normatif bir uzlaşının bulunduğu (a) vatandaşların sahip olması gereken (ve olmaması gereken) haklar, faydalar ve imtiyazlar; (b) vatandaşların topluma, devlete ve birbirlerine karşı yükümlülükleri ve (c) hükümetlerin ve politikaların dayandırılması gereken ilkeler” olarak tanımlamıştır. Bu değerler bir takım ortak özelliklere sahiptir. Her şeyden önce kamu değerleri durağan ve sabit değildir; zamana, şartlara ve çeşitli etkenlere göre değişebilmektedir. Değerler doğal hukuk veya doğal haklara benzer bir anlam taşımamaktadır. Bazı durumlarda ekonomik değerleri kamu değerleri olarak nitelendirmek mümkündür. Nadir de olsa belirli durum ve politika kararlarında kamu değerlerinin belirlenmesinde fikir birliği oluşmayabilmektedir. Zaman zaman farklı kamu değerlerinin birbirleriyle çatıştığı durumlar ortaya çıkabilir. Kamu değerleri birbirlerine bağlı olabilir, ancak bu her zaman ve her durumda geçerli değildir (Bozeman ve Sarawitz, 2011).

Kamu değer teorisinin temelinde kamu yararı kavramı bulunmaktadır. (Moore, 1995; Bozeman, 2002; Blaug vd., 2006; Stoker, 2006). Turkel ve Turkel (2016)’e göre Bozeman’ın amacı da esasen pragmatik ve süreç temelli bir kamu yararı teorisi ortaya koymaktır. Kamu yararı kavramı özel sektör ve kamu sektörü arasındaki en temel farklardan birisidir. Kamu yönetimleri ilke olarak kamu yararına yönelik faaliyette bulunmaktadır. Ancak yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı ile birlikte kamu yararı kavramının da güç kaybettiği kabul edilmektedir. Yeni kamu işletmeciliği içerisinde teoride piyasalara minimum devlet müdahalesini öngören neo-liberal düşünce ile ekonomik insan yaklaşımının, doğal olarak kamu yararına da katkıda bulunacağı düşünülmüştür. Fakat piyasa değerleri çerçevesinde şekillenen neo-liberalizm ve ekonomik bireycilik, kamu yönetimlerinin işletme tarzıyla yönetilmesi yaklaşımıyla birleştiğinde istenilen sonuçları vermemiştir (Feeney ve Bozeman, 2007; Nabatchi, 2018). Bu nedenle kamu değerleri yaklaşımı, çağdaş kamu yararı teorisinin temel sorun alanlarına bir yanıt ya da eksik noktaların tamamlayıcısı olarak ortaya konulmuştur (Fukumoto ve Bozeman, 2019).

Kamu değer teorisinin temel noktalarından birisi de değer ve değerlerin toplumsal bir müzakere sonucu ortaya çıktığı vurgusudur (Smith, 2004). Tek başlarına hükümet, kamu yönetimleri ya da vatandaşların kamu değerini ve değerlerini üretebilmeleri mümkün değildir. Değerler bir yönetim süreci içerisinde ilgili tüm paydaşların katılımı ile belirlenmektedir. Vatandaşların ortak yapımcılar olarak kamu politikası sürecine tercihlerini yansıtabilmeleri önem arz etmektedir. Çünkü çağdaş söylem daha çok piyasa değerleri, öznel değerler ve teknik verimlilik gibi etkenler tarafından şekillenmektedir (Smith, 2004; Beck Jørgensen ve Bozeman, 2007; Bozeman, 2018).

Kamu yararı çerçevesinden bakıldığında kamu değerlerinin, kamu değeri yaklaşımı ile ilişkisi de ortaya çıkmaktadır. Kamu kurum ve kuruluşlarının ürettiği politikalar, verdikleri hizmetler sonucunda bir değer ortaya çıkması, toplumsal uzlaşa sonucu belirlenen normatif ilke ve ölçütlere süreç içerisinde ne kadar sahip çıktığı ile doğru orantılıdır (Wang ve Wang, 2019). Bu bağlamda kamu değerini, kamu değerlerini kapsayan ve bu değerlerin başarılması sonucu ortaya çıkan fayda ya da kıymet olarak ele almak da mümkündür.

Kamu değer başarısızlığı modeli

Kamu değer teorisi geleneksel ve işletmeciler kamu yönetimi düşüncesinden farklı olarak, piyasa mantığının ötesine geçerek bilinen hükümet başarısızlık yaklaşımlarına alternatif bir bakış açısı getirmektedir (O'Flynn, 2007). Kamu değer teorisi üretici, düzenleyici ve sonuçların şekillendiricisi olarak hükümetlerin potansiyel başarısızlıklarını dikkate almaktadır. Ancak kamunun tercihleri, geleneksel piyasa başarısızlığı modeline bir ekleme yapma ihtiyacını doğurmaktadır. Çünkü piyasa başarısızlığı durumları da dahil, hükümet müdahalelerinin kamu değerini ortaya çıkarmada bir garantisi bulunmamaktadır. Bu nedenle ister etkin bir kaynak dağılımı isterse başarısızlık durumu olsun, kamu değeri perspektifi her durumda vatandaşların hükümetten harekete geçmesini isteyebileceği varsayımına dayanmaktadır (Kelly vd., 2002).

Bu bağlamda Bozeman (2002) piyasa başarısızlığı modeline benzer bir biçimde, kamu başarı ve başarısızlıklarını teşhis etmek için birtakım kriterler içeren kamu değer başarısızlığı modelini ortaya koymuştur. Modelin temel sorusu şudur: “Kamu yönetimleri her türlü politika ve faaliyetlerinde kamu değeri üretir mi? Ya da piyasa verimli olsa bile yine de kamu değerini sağlamada başarısızlık var mıdır?”

Teorik olarak ekonomik analizde etkin ve tam rekabet koşulları içerisinde olan piyasalar birtakım varsayımlar üzerine inşa edilmektedir: Firmalar ve hane halkları mükemmel bilgiye sahiptir, rasyonel biçimde hareket etmektedir, girdi ve çıktı piyasalarındaki fiyatlar her iki grup tarafından da kabul edilmekte ve her iki unsur da kâr ve faydalarını maksimize etmektedirler. Ancak gerçek hayatta bu varsayımların geçerliliği her zaman mümkün olmamaktadır. Kaynakların etkin ve verimli tahsis edilmediği durumlarda piyasa başarısızlığı olarak adlandırılan durum ortaya çıkmaktadır. Kusurlu piyasa yapısı ve eksik rekabet, dışsallıklar, kamu mallarının varlığı ve eksik bilgi gibi etkenler piyasa başarısızlığına neden olmaktadır. Piyasa başarısızlığı durumlarında sonuç verimsizlik, israf ve kayıp değer olarak ortaya çıkmakta ve genellikle hükümet müdahalelerini gündeme getirmektedir (Case vd., 2012; Pindyck ve Rubinfeld, 2013).

Kamu değer başarısızlığı da “ne piyasa ne de kamu politikaları temel kamu değerleri sosyal ilişkilere yansıtamadığında meydana gelmektedir (Bozeman, 2002: 150).” Bir başka ifade ile “ne piyasa ne de kamu sektörü temel kamu değerlerine ulaşmak için gerekli mal ve hizmetleri üretmediğinde oluşmaktadır (Feeney ve Bozeman, 2007: 182).” Modelin amacı hükümet uygulamalarını ve kamu değerlerini teknik bir verimlilik konusu olmaktan çıkararak kamu politikası tartışmalarına farklı bir boyut katmaktır. Modelde temel politika sorusu piyasanın verimli olup olmadığı değildir. Soru, temel kamu değerlerini sağlamada başarısızlığın bulunup bulunmadığıdır. Bu bağlamda hükümetin sadece piyasa başarısızlıkları durumunda harekete geçmesi gerektiği fikri kabul edilmemektedir. Hükümetler kamu değer başarısızlıklarının önlenmesi için de eylemde bulunmak zorundadır (Bozeman, 2003; Feeney ve Bozeman, 2007; Bozeman ve Sarawitz, 2011).

Piyasa başarısızlığı modeli kolektif kararların alınmasına fayda sağlayan ve politika yapımcılar ve vatandaşlar tarafından kolayca anlaşılabilir bir dizi kriter sağlamaktadır. Benzer şekilde kamu değer başarısızlığı modeli, içerisinde sosyal seçimi ve sonuçları değerlendirmek için metalaştırmaya dayanmayan alternatif bir kriterler dizisi barındırmaktadır. Bu kriterler bir dereceye kadar piyasa başarısızlığı düşüncesini yansıtmaktadır. Ortaya konulan kriterlerin bir amacı da kamu değer başarısızlığını önlemede kamu sektörü ve özel sektör arasındaki sorumluluk dengesini ve görev dağılımını sağlamaya yönelik kararlarda yardımcı olmasıdır (Bozeman, 2002; Bozeman, 2003; Feeney ve Bozeman, 2007).

Kamu değer başarısızlığı belirlenen kriterler piyasa ya da kamu sektörü tarafından üretilen mal ve hizmetler sonucu ortaya çıkmadığında meydana gelmektedir. Bir başka ifadeyle kamu değeri yaratımı, kamu değeri başarısızlığı kriterlerinin ne ölçüde karşılanıp, karşılanmadığı ile ilişkilidir. Kriterler girdi, süreç, çıktı ve sonuç ölçütlerinin birleşimidir. Dolayısıyla bunları ölçmek mümkündür (Bryson vd., 2014). Ancak bunlar üzerinde uzlaşmış, herkesçe kabul edilmiş bir kamu değerleri seti değildir. Sosyal kararların verilmesinde kullanılan piyasa başarısızlığı kriterlerinin tamamlayıcısı olarak görülmektedir (Bozeman ve Johnson, 2015).

Kamu yönetimleri için kamu değeri yaratmak ve kamu değerlerinin başarısızlıklarını önlemek çoğu zaman çatışan ve farklı değerler arasında zor tercihler yapmaya ve karmaşık değiş tokuşlar yoluyla dengeyi sağlamaya bağlı olmaktadır. Dolayısıyla kamu yöneticileri kendilerine yol gösterecek, kullanabilecekleri alternatif araç ve yöntemlere ihtiyaç duymaktadır (Nabatchi, 2012). Bu noktada Bozeman (2002) kamu değer başarısızlığı modeli çerçevesinde kamu değerlerini ve piyasayı yan yana getiren bir “kamu değeri haritalama yaklaşımı” geliştirmiştir. Yaklaşım, alandaki kamu değeri yaratımının niteliğini ve kapsamını belirlemek için bir değerlendirme aracı sunmaktadır (Bryson vd., 2015). Kamu değeri haritalama yaklaşımı belirlenen kriterler çerçevesinde kamu değerlerini tanımlamaya, kamu değer başarısızlıklarının meydana gelip gelmediğini belirlemeye, değerler arasındaki ilişkileri haritalamaya ve grafiksel olarak temsil etmeye yardımcı olmakta ve geniş bir değer yelpazesini politika süreçlerine dahil etmektedir (Bryson vd., 2014).

COVID-19 pandemisi

Dünya 2019 yılının sonunda daha önce görülmemiş bir koronavirüs türü ile tanışmıştır. İlk vaka Aralık 2019’da Çin’in Wuhan kentinde belirlenmiş ve hızla yayılarak küresel bir sağlık krizine dönüşmüştür. Virüs şiddetli akut solunum sendromu Koronavirüs-2 veya SARS-CoV-2 olarak tanımlanmış ve daha sonra Koronavirüs Hastalığı-19/COVID-19 olarak adlandırılmıştır. 30 Ocak 2020’de Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), COVID-19 salgınını “Uluslararası Önem Arz Eden Halk Sağlığı Acil Durumu” ve devamında 11 Mart 2020’de mekânsal boyutu, hızlı başlangıcı ve yakın tarihte benzeri olmayan, devam eden bir küresel krize iten salgın yani “pandemi” olarak ilan etmiştir (Brodeur vd., 2020; Elavarasan ve Pugazhendhi, 2020; ILO-OECD, 2020).

Pandemiler, “geniş bir coğrafi alanda morbidite ve mortaliteyi büyük ölçüde artırabilen ve önemli ekonomik, sosyal ve politik aksamalara neden olan büyük ölçekli bulaşıcı hastalık salgınlarına ilişkin tehlikeler (Madhav vd., 2017: 315)” olarak tanımlanmaktadır. Küresel ölçekte bir pandemi ise kitlesel sağlık sorunları dışında birleşik sosyo-ekolojik sistemler üzerinde beklenen uzun vadeli olumsuz etkiler, sonuçlar ve felaketler ortaya çıkarabilmektedir (Cheval vd., 2020). COVID-19 da ilk tespit edildiği günden Nisan 2022 sonuna kadar 512 milyonun üzerinde kişiye bulaşmış, 6 milyonun üzerinde kişi hayatını kaybetmiştir (World Health Organization, 2022a). Virüs sağlık yanında dünya genelinde sosyal, ekonomik ve diğer alanlarda da doğrudan ya da dolaylı ciddi hasarlara ve trajedilere neden olmuş ve olmaya devam etmektedir (Ha ve Singh, 2020; Pyszczynski vd., 2020; Rao vd., 2020).

Pandemi durumu, bireylerin günlük yaşamları ve küresel ekonomi üzerinde önemli zincirleme etkiler yaratmaktadır. Vaka ve ölüm sayıları her gün artmaktadır. Zorunlu olarak uygulanan izolasyon önlemleri ve belirsizlik sosyal kaygıyı, panik durumlarını ve aşırı zihinsel stres dahil çok sayıda psikolojik sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bunun yanında çeşitli sektörlerde büyük ekonomik düşüşler yaşanmaktadır. Uluslararası ticaret, turizm, ulaşım, konaklama, toplu taşıma, restoran ve eğlence sektörü gibi yakın insan etkileşimi gerektiren alanlar pandemiden daha fazla etkilenmektedir. Firmalar kapanmakta, işsizlik artmaktadır. Örneğin dünya genelinde işsiz sayısı pandemi öncesi 186 milyon civarında iken bu rakam bugün 207 milyon civarındadır ve en iyimser tahminle 2023 yılına kadar düşüş beklenmemektedir. Belirsizliğin eşlik ettiği bu durum ekonomik eşitsizliğin artmasına ve doğal olarak sosyo-demografik yapının değişmesine de neden olmaktadır (Haleem vd., 2020; He ve Harris, 2020; ILO, 2022; Maliszewska vd., 2020; van Barneveld vd., 2020).

Dünya genelinde hükümetler salgının yayılmasının önlenmesi, virüse karşı etkin bir tedavinin bulunması ve salgının diğer yıkıcı sonuçlarının engellenmesi için çeşitli politikalarla müdahalelerde bulunmaktadır. Aşı çalışmaları, temas takibi, testler ve karantinaya ilişkin politikalar, sosyal mesafe

önlemleri, sağlık hizmetlerine ve tesislerine yapılan acil durum yatırımları, sokağa çıkma yasakları, halka açık organizasyonların iptali, gelir destek paketleri de dahil yeni sosyal refah sağlama politikaları ilk etapta hükümetler tarafından uygulanan başlıca önlem ve politikalar olmuştur (Ashraf, 2020; Cheng vd., 2020; Haug vd., 2020; Hsiang vd., 2020).

Virüsün yayılmaya başladığı ilk günden bu tarafa önleme ve yönetim COVID-19’la mücadelenin merkezinde yer almıştır (Imran ve Alharbi, 2020). Bu nedenle aşı çalışmaları ve politikaları küresel salgının önlenmesinde en önemli ayağı oluşturmaktadır. Ortak görüş, pandeminin yıkıcı etkilerinin sona erdirilip, normal hayata dönmenin başlıca yolunun virüse karşı etkili olacak bir aşının küresel ölçekte uygulanmasına bağlı olduğu şeklindedir (Brüssow, 2020; Iserson, 2021). Ancak COVID-19 aşısı süreci, aşı adaylarının sürekli gelişiminin sağlanması, mevcut olanların yetkilendirilmesi, üretilmesi, dağıtılması, yönetilmesi ve izlenmesine kadar çok sayıda güç politika kararının verilmesini beraberinde getirmiştir (Forman vd., 2021). Krizin büyüklüğü ve etkilerinin küresel olması aşı politikalarının da uluslararası ölçekte ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda aşı çalışmalarının başlamasının ardından DSÖ bu çalışmaları koordine etme ve hükümetlere politika oluşturma noktasında kılavuzluk yapma görevini üstlenmiştir (World Health Organization, 2020). Bugün DSÖ tarafından kullanımına onay verilen farklı aşılarda uygulanmaya devam etmektedir. Bununla birlikte mevcut durumda aşı politikalarının ne kadar sağlıklı işlediği tartışılan konuların başında gelmektedir.

Yöntem

Kamu değeri haritalama yaklaşımı

Bozeman (2003)’a göre KDH yaklaşımı, değer yaratma ekosisteminin bir analizidir. KDH, bir taraftan kamu politikalarının sonuçlarındaki değişiklikleri diğer taraftan da değer ekosistemi izlemeye yarayan dinamik ve sürekli bir araçtır. Daha yalın bir ifadeyle KDH “kamu politikalarının kamu değeri öncüllerini belirlemeye, ardından bunların evrimini ve politikalar ve nihayetinde sosyal sonuçlar üzerindeki etkilerini izlemeye yönelik bir yaklaşımdır (Bozeman ve Sarawitz, 2011: 13).” KDH fayda-maliyet analizi veya program değerlendirmesi gibi belirli bir metodoloji gerektirmemektedir. Bunun yerine birtakım değerlendirme kriterlerine odaklanmaktadır. Kamu değeri analizinde bu tür açık kriterler içeren bir değerlendirme çerçevesinin kullanılması, kamu değerlerinin belirlenen kriterlere göre elde edilip edilemeyeceğine ya da elde edilip edilmediğine ilişkin açıklamalar yapmayı mümkün kılmaktadır (Bozeman, 2009).

KDH’de belirlenen kriterler kesin ve mutlak değildir. Bir başlangıç kümesini ifade etmektedir. Kriterler değerlerin kendisi de değildir. Bunlar, değerlerin analizinde kullanılacak olan teşhisler olarak düşünülmüştür. Çünkü farklı kamu alanları farklı kriterleri gerektirebilmektedir. Dolayısıyla kriterler ilgili politika alanının tarafları için üzerinde müzakere yapılabilecek bir çerçeve olarak sunulmaktadır (Bozeman, 2009; Bozeman ve Johnson, 2015). Tablo 1’de KDH yaklaşımında kullanılan mevcut kriterler ve açıklamaları yer almaktadır.

Tablo 1: Kamu değeri haritalama yaklaşımı kriterleri

Kriterler	Açıklama
Kamu alanının oluşturulması, devami ve geliştirilmesi	Kamu değerinin ortaya çıkması için fiziksel ya da sanal bir kamu alanının ve müzakere ortamının oluşturulması gerekmektedir.
Genişleyen ve büyüyen fırsatlar	Bireylere kendilerini geliştirip, gerçekleştirebilecekleri ve hedeflerine ulaşabilecekleri sosyal koşullar ve fırsat eşitliği sağlanmalıdır.
Değer ekleme ve kümeleme mekanizmaları	Farklı kamu değerlerinin aynı anda varlığını sürdürebilmesi için siyasal ve sosyal uyumun sağlanması gereklidir.
Meşru tekeller	Bir mal veya hizmetin devlet tarafından üretilmesi toplumsal fayda için daha uygun ise özel sektör tarafından üretilmesi istenen bir durum değildir.

Eksik kamuoyu bilgisi	Açıklık ve şeffaflığa uyulmaması, vatandaşların eksik ya da hatalı bilgilenmesine ve bu nedenle bilinçsiz kararlar vermesine yol açarak kamu değerlerinin ortaya çıkmamasına neden olabilir.
Faydaların dağıtımı	Kamu mal ve hizmetlerinin ve ortaya çıkan faydanın tüm topluma eşit dağıtılması esastır. Mal ve hizmetler ile ortaya çıkan fayda belirli grupların elinde toplanır ise kamu değerine aykırı olarak “fayda istifleme” meydana gelir.
Hizmet sağlayıcıların bulunurluğu	Özellikle kıt mal ve hizmetlerin sunumunda mutlaka hizmet sağlayıcılarının bulunması gerekir. Bu mal ve hizmetler sunulmadığı ya da sunulmadığı durumlarda kamu değeri başarısızlığı ortaya çıkar.
Zaman ufku	Kamu değerlerinin oluşumunda zaman önemli bir unsurdur. Çoğu kamu değeri uzun vadeli ve uygun bir zaman aralığı gerektirir. Faaliyetlerin öngörülen kamu değerleri için uygun zaman aralığı çerçevesinde planlanması gerekir.
İkame edilebilirliğe karşı kaynakların korunması	Önemli derecede değerli ve kıt ortak kaynaklar korunmalı bunlara yönelik faaliyetlerde ikame etme yoluna başvurulmamalıdır.
Yaşamı ve insanlık onurunu garanti etmek	Tüm insanların yaşam hakkı ve onurları mutlaka korunmalı, ayrıca toplumdaki dezavantajlı gruplara insanlık onuruna yakışır şekilde muamele edilmelidir. Bireylerin refahlarını olumsuz etkileyecek eylemlerden ise özellikle kaçınılmalıdır.

Kaynak: (Bozeman ve Johnson, 2015: 67-68)

Tablo-1’deki kriterler araştırmacı ve analizcilere belirli politika ve faaliyet alanlarında mevcut ya da olası kamu değeri başarısızlığı durumlarının belirlenmesinde yardımcı olmak için oluşturulmuştur. Kriterler aynı zamanda kamu sektörü, piyasa, vatandaşlar ve ilgili diğer aktörler arasındaki mevcut veya olası durumları ortaya koyması nedeniyle, kamu değerlerine ilişkin tutarlı açıklamalar yapmayı da mümkün kılmaktadır (Bozeman, 2002; Bozeman, 2009).

KDH özgün bir politika analiz yöntemi olarak bir dizi ayırıcı özellik ve varsayıma sahip bulunmaktadır. KDH planlanan ya da mevcut politika ve faaliyetlerin analizinde ileriye dönük, biçimlendirici ya da özetleyici olarak kullanılabilen bir yaklaşımdır. Politika ve faaliyetlerin geniş ölçekli sonuçlarına odaklanmaktadır. KDH’de politika ve faaliyetlerin çevresel bağlamı önemlidir. Çünkü bu çevre içerisinde yer alan aktörler, kaynaklar, fırsatlar ve tehditler sonuç değerlerine doğrudan etki etmektedir. Ayrıca çok çeşitli ve farklı düzeyde yer alan aktörler arasındaki iletişim ve etkileşimi dikkate aldığı için çok düzeylidir. Sosyal bağlam KDH yaklaşımının önemli bir parçasıdır. KDH piyasa temelli veya piyasa başarısızlığı modeline özgü ilkelerle değil, kamu değeri modeli tarafından yönlendirilmektedir. Sonuç değerleri ile ilişkilendirilen kriterlerin seçiminde başta resmi politika beyanları olmak üzere çok sayıda kaynaktan yararlanılmaktadır. KDH politika ve faaliyetlerin bilimsel olarak ölçülen hem de varsayımlanan etki ve sonuçlarını belirlenen kriterler ile ilişkilendiren nedensel bir mantığa sahiptir. KDH, analitik bir teknik değil, rehberlik eden bir teorik çerçevedir. Uygulama noktasında hipotezleri test etmek, etki ve sonuçları ölçmek için ihtiyaca göre farklı araştırma teknikleri kullanılabilir. Birlikte, KDH’nin tüm uygulamalarında kullanılan en başta gelen teknik yaklaşım, vaka çalışması yöntemidir. Analiz nedensel mantık, çevresel bağlam ve ölçülebilir etki ve sonuçlar arasındaki karşılıklı ilişkilere odaklanmaktadır. KDH veri politika veya faaliyete ilişkin geniş tabanlı bir etki-sonuç bağlantısı ve iyileştirilmiş sonuçlara yol açması muhtemel önerilerle sona ermektedir (Bozeman ve Sarawitz, 2011).

KDH çerçevesinde gerçekleştirilen vaka çalışmaları dört temel adımda gerçekleştirilmektedir. Bu adımlar KDH’nin uygulamaya yönelik çekirdeğini oluşturmaktadır. Bunlardan ilki vaka ile ilgili kamu değerlerinin belirlenmesidir. Bu değerler hükümet beyanları, stratejik planlar ve politika beyanları, yasal mevzuat, bilimsel literatür, kamuoyu ve basın tarafından ifade edilen görüşlerden elde edilmektedir. İkinci adım KDH kriterlerinin uygulanmasıdır. İlgili vakada modelde önerilen kriterler çerçevesinde kamu değerlerinin durumu incelenmektedir. Analizci sadece belirlenen kriterlerle bağlı

değildir. Bunlardan yararlanmakla birlikte vakanın kendine özgü durumuna göre mevcut kriterleri eleyebilmekte ya da yenilerini ekleyebilmektedir. Üçüncü adım değer analiz zincirlerinin geliştirilmesidir. Burada amaç kamu değerleri arasındaki ilişkileri belirlemek ve bu ilişkilerin analize ve sonuçlara etkilerini değerlendirebilmektir. Son olarak dördüncü adım eğer mümkün ise, kamu değer başarısızlığı modeli bağlamında piyasa başarısızlığı/başarısı ile kamu değerleri başarısızlığı/başarısı arasındaki ilişkilerin çeşitli biçimlerde görselleştirilmesidir (Bozeman, 2003; Bozeman ve Sarawitz, 2011).

Bulgular ve tartışma

COVID-19 pandemisinin küresel boyutta bir kriz ve sorun olması aşı politikalarının da öncelikle küresel olmak üzere, her düzeyde ve tüm paydaşların katılımı ile eşgüdüm ve ortaklık çerçevesinde belirlenmesini ve uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda analizin amacı küresel COVID-19 aşı politikalarının analizi ve küresel düzeyde bir değer oluşup oluşmadığının belirlenmesidir. Analizde KDH yaklaşımına bağlı olarak kamu değerlerinin belirlenmesi, mevcut politikaların KDH kriterleri bağlamında değerlendirilmesi ve kriterlerin belirlenen kamu değerleri ile ilişkisinin ortaya konulması adımları izlenmiştir (Bozeman ve Sarawitz, 2011).

Kamu değerlerinin belirlenmesi

COVID-19 her şeyden önce küresel bir sağlık krizidir ve bireylerin yaşamlarını tehdit etmektedir. Dolayısıyla hastalığın önlenmesine yönelik aşı çalışmalarının sağlığa ilişkin kamu değerleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda öncelikle göz önünde bulundurulması gereken husus sağlığın evrensel bir insan hakkı olduğudur. Bu hakkın temelinde ise yaşam hakkı yatmaktadır. Yaşam hakkı başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi olmak üzere çok sayıda uluslararası insan hakları belgesinde korunan temel bir haktır. Yaşam hakkı bireyin sağlıklı olmasına sıkı sıkıya bağlıdır.

DSÖ sağlığı “sadece hastalık veya sakatlığın olmaması değil, aynı zamanda tam bir fiziksel, zihinsel ve sosyal iyilik hali” olarak tanımlamaktadır. Örgüt, kuruluş anayasasında, ulaşılabilir en yüksek sağlık standardından yararlanmanın her insanın temel hakkı olduğunu ve bu hakkı kullanmada, ırk, din, siyasi inanç, ekonomik veya sosyal durum ayrımı yapılamayacağını belirtmektedir. Belgede sağlık hakkı kapsamında birtakım ilkelere de yer verilmiştir. Öncelikle devletlerin sağlığın geliştirilmesi ve korunmasındaki başarısının herkes için değerli olduğu vurgulanmaktadır. Bunun yanında sağlık alanında devletle bireyin tam iş birliği, farklı ülkelerdeki eşitsizliğin giderilmesi gerektiği, çocuk sağlığına önem verilmesi, tıbbi, psikolojik ve ilgili diğer bilgilerin faydalarının tüm insanlıkla paylaşılması, kamuoyunun bilgiye dayalı görüşünün ve aktif iş birliğinin önemi ve hükümetlerin sağlık ve sosyal alanlarla ilgili yeterli önlemi almada sorumluluklarının bulunması diğer ilkeler olarak sayılmıştır (World Health Organization, 1946).

Örgüt kuruluşundan bugüne sağlığı hasta haklarını da içerecek şekilde çok geniş bir yelpazede ele almış ve bir takım temel değer ve ilkeleri belirlemeye çalışmıştır. 2008 yılında hazırlanan “Sağlık Hakkı” başlıklı belgede bunlar fırsat eşitliği, korunma, tedavi ve kontrol hakkı, temel ilaçlara erişim, üreme sağlığı, temel sağlık hizmetlerine eşit ve zamanında erişim, sağlıkla ilgili eğitim ve bilgi sağlanması, ulusal ve topluluk düzeyinde sağlıkla ilgili karar alma süreçlerine nüfusun katılımı olarak sayılmıştır (OHCHR ve WHO, 2008). 2013 yılında hazırlanan politika çerçevesinde ise temel değerler olarak adalet, sürdürülebilirlik, kalite, şeffaflık, hesap verebilirlik, cinsiyet eşitliği, insan onuru ve karar alma sürecine katılma hakkı yer almaktadır. Bunların altında ise uyarlanabilir politikalar, güçlendirme, bütünleşik bir devlet ve toplum yaklaşımı, amaca uygunluk gibi ilkelere yer verilmiştir (WHO Regional Office for Europe, 2013).

Aşı çalışmaları COVID-19’un insan hayatı ve sağlığı açısından en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Dolayısıyla çalışmada DSÖ’nün sağlık alanına ilişkin ortaya koymuş olduğu ilke ve değerler çerçevesinde analizde kullanılacak kamu değerleri olarak adalet, eşitlik, şeffaflık, hesap verebilirlik, erişilebilirlik (fırsat eşitliği), katılım ve sürdürülebilirlik belirlenmiştir.

Mevcut politikaların KDH kriterleri bağlamında değerlendirilmesi

Küresel ölçekte uygulanan aşı politikalarının değerlendirilmesinde KDH içerisinde yer alan “genişleyen ve büyüyen fırsatlar, meşru tekeller, değer ekleme ve kümeleme mekanizmaları, zaman ufku ve ikame edilebilirliğe karşı kaynakların korunması” kriterleri analizden çıkarılmıştır. COVID-19’un küresel bir salgın ve acil önlem alınması gereken bir durum olması nedeniyle aşı üretiminin sadece devlet tekeline verilmesi düşünülemez. Yine aynı gerekçelerle zaman ufku çok kısaldığı için, bir başka ifadeyle aşı politikalarından orta ve uzun vadede değil çok kısa bir süre içerisinde sonuç alınmak istenmesi bu kriterin de değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Ayrıca aşı politikaları bağlamında farklı çıkarlar ve bu çıkarları temsil eden rekabet halinde kamu değerleri bulunmadığından değer ekleme ve kümeleme mekanizmaları kriterine de yer verilmemiştir. Son olarak genişleyen ve büyüyen fırsatlar ve ikame edilebilirliğe karşı kaynakların korunması kriterleri aşı politikaları ile ilişkisiz olduğu için değerlendirilmeye alınmamıştır.

Kamu alanının oluşturulması, devamı ve geliştirilmesi

Dünya genelinde aşı politikalarını yönlendiren kuruluş Dünya Sağlık Örgütü’dür. DSÖ temel ilkeleri belirlemekte ve hükümetlere politika oluşturma ve uygulama noktalarında yol göstermektedir. Bu noktada asıl görev hükümetlere düşmektedir. Mevcut tablo tüm dünyada ülkelerin bu tür bir krize karşı hazırlıksız olduğunu göstermiştir. Bu nedenle aşı politikaları bağlamında kamu değerlerinin oluşacağı zeminin yeniden oluşturulması gerekmektedir. Bunun yolu ise öncelikle halkın güveninin yeniden kazanılmasıdır (Schwartz, 2020; OECD, 2021). Güven kamu değerinin en önemli kaynaklarından birisi olarak kabul edilmekte, vatandaşlar ve hükümet arasındaki ilişkinin merkezinde yer almaktadır. Özellikle sağlığı ve özgürlükleri etkileyen politika ve hizmetlerde, güvene daha fazla önem atfedilmektedir (Kelly vd., 2002).

COVID-19 aşı çalışmalarının başlangıcından itibaren, küresel politikalara ilişkin müzakere ve tartışmaların her düzeyde gerçekleştirilmeye çalışıldığı ve özellikle bilgi iletişim teknolojileri vasıtasıyla sanal bir küresel kamu alanı oluşturulduğu görülmektedir. Bu noktada özellikle başta DSÖ olmak üzere uluslararası kuruluşların, sivil toplum kuruluşlarının ve özel sektör kuruluşlarının katkısı büyük olmuştur (Center for Global Development, 2021; Council of Europe, 2021; Gavi The Vaccine Alliance, 2021; World Health Organization, 2021a). Ulusal ölçekte ise hükümetlerin resmi kuruluşları bu görevi yerine getirmeye çalışmaktadır. Ancak bu noktada gelişmiş ülkeler ile diğerleri arasında bir ayrım yapmak mümkündür. Başta demokratik değerlerin işletilememesi olmak üzere ekonomik sorunlar, teknolojik yetersizlikler gibi çok sayıda etken az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde aşı politikalarına ilişkin vatandaşlarla politika yapıcılarının bir araya geldiği müzakere ve tartışma alanlarının tam olarak oluşturulamamasına ya da oluşsa bile vatandaşların katılımının istenen düzeyde gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Bu durum doğal olarak vatandaşların yöneticilere, politika yapıcılara ve aşı politikalarına olan güvenini azaltmaktadır. Ancak bu nokta da sosyal medyanın gayri resmi de olsa bu işlevi yerine getirdiğini söylemek mümkündür.

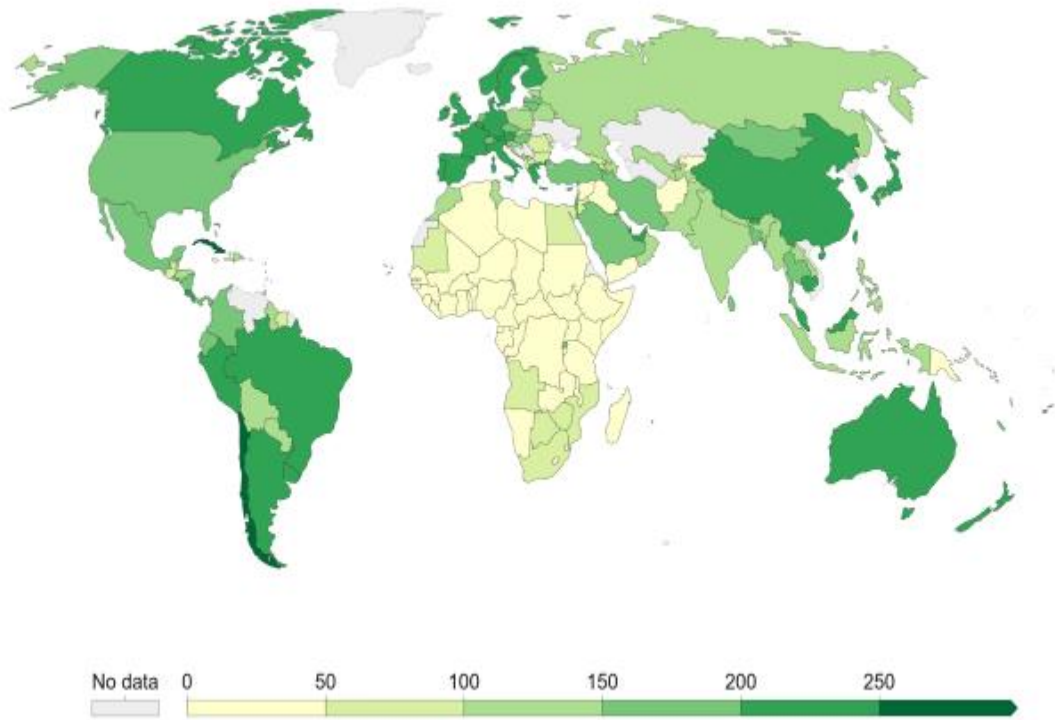
Eksik kamuoyu bilgisi

Politika oluşturma ve uygulama sürecinin saydamlığı kamu değerinin ortaya çıkmasında önemli bir yere sahiptir. Özellikle vatandaşların konu ile ilgili yeterli bilgiye sahip olmamaları bu politikalara karşı çıkmalarına ya da yanlış değerlendirmelerde bulunmalarına neden olarak, kamu değer başarısızlığını ortaya çıkarmaktadır. DSÖ ve çeşitli hükümet dışı uluslararası kuruluşlar (Ör. Our World in Data, Statista) küresel salgına ve aşı çalışmalarına ilişkin verileri güncel olarak yayınlamaktadır. Bunun yanında hükümetler de resmi organları tarafından oluşturulan platformlarda ülke içindeki verileri paylaşmaktadır. Bu noktada en önemli sorun bu verilerin güvenilirliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Konunun bir başka önemli boyutunu ise aşı karşıtlığı oluşturmaktadır. Lazarus ve arkadaşları (2021) tarafından 19 ülkede yapılan bir araştırmada COVID-19 aşısını kabul etmeye yönelik mevcut isteklilik seviyelerinin, toplum bağışıklığının gerekliliklerini karşılamada yetersiz kaldığı bulunmuştur. Aşı, COVID-19 ile mücadelede en önemli silah olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla politikacıların, bilim adamlarının ve sağlık profesyonellerinin vatandaşlara aşının yararları ve olası sonuçları hakkında en güvenilir ve doğru bilgileri vermesi, onların endişelerini gidermesi gerekmektedir (Laine vd., 2021). Çünkü kriz durumlarında kamuoyu ile paylaşılacak her türlü mesaj ve bilgi bireylerin davranışlarını çok hızlı bir şekilde olumlu ya da olumsuz etkileyebilmektedir (Hopman vd., 2020).

Faydaların dağıtımı

Kamu değer başarısızlığının en başta gelen nedenlerinden biri de uygulanan politikalar sonucu ortaya çıkan faydaların tüm topluma karşılıksız ve eşit bir şekilde paylaştırılmamasıdır. Faydaların dağıtımındaki eşitsizlik toplumun belirli kesimlerinin bunlardan daha fazla yararlanmasına bir başka ifadeyle “fayda istifçiliğine” neden olmaktadır (Bozeman, 2002). Fayda istifçiliği belirli toplumsal gruplar dışındakilerin kamu mal ve hizmetlerine erişimlerinin engellenmesi nedeniyle toplumsal adalete de zarar vermektedir. Küresel COVID-19 aşısı politikaları bağlamında ortaya çıkan tablonun belki de en önemli sonucu aşından yararlanmada gelişmiş ülkelerle diğerleri arasında büyük bir uçurumun olmasıdır. Özellikle Afrika Kıtası olmak üzere, küresel düzeyde gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde aşılama nüfus oranı düşüktür. Şekil-1 de 30 Nisan 2022 tarihi itibarıyla dünya genelinde aşılama haritası gösterilmektedir. Haritada aşısı uygulama yoğunluğu açık renkten koyu renge doğru artmaktadır. Lejanttaki rakamlar 100 kişi başına düşen aşısı doz sayısını göstermektedir.

Şekil 1: COVID-19 aşılama haritası

Kaynak: (Our World in Data, 2022)

Nisan 2022 sonu itibarı ile dünya genelinde yaklaşık 11,6 milyar doz aşısı uygulaması yapılmıştır (World Health Organization, 2022a). Bugün de devam etmekle birlikte, özellikle aşılamanın başladığı günden itibaren sınırlı sayıda aşının düşük gelir düzeyine sahip ülkelerde uygulandığı, yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerin mevcut aşılama büyük bölümünü kullandığı görülmüştür. Bu nedenle DSÖ konunun önemine binaen bir açıklama yapmış ve aşısı dağılımındaki adaletsizliğin her geçen gün daha nezaketsiz hale geldiğini ve bu durumun giderek bir “aşısı ayrımcılığına” dönüştüğünü bildirmiştir. Ayrıca DSÖ’ye göre aşılara konulan ihracat kontrolleri aşısı fiyatlarının yükselmesine neden olmakta ve bu durum aşısı istifçiliğine yol açmaktadır. Aşıya ulaşımın çeşitli yöntemlerle engellenmesi, doğal olarak, küresel ölçekte salgının, insani ve ekonomik acıların uzamasına neden olacaktır (Deutsche Welle, 2021a; Deutsche Welle, 2021b; Euronews, 2021; International Observatory Human Rights, 2021; UN News, 2021). Bu bağlamda DSÖ’nün genel sekreteri Tedros Adhanom Ghebreyesus, “dünyanın pandemiyle mücadele araçlarına eşit erişimde yıkıcı bir ahlâki başarısızlıkla karşı karşıya olduğunu belirtmektedir. Ona göre bu başarısızlık sadece ahlâki bir rezalet değil, aynı zamanda ekonomik ve epidemiyolojik olarak da kendi kendini besleyen bir durumdur (World Health Organization, 2021b)”.

Hizmet sağlayıcıların bulunurluğu

Otoriteler güvenli, etkili, uygun fiyatlı ve yaygın olarak bulunabilen bir aşının tıbbi ve sosyal olarak pandemiye sona erdirmenin en başta gelen yolu olduğu konusunda hemfikirdir (Iserson, 2021). Güvenli ve etkili COVID-19 aşılarının geliştirilmesi ve dağıtılması konusunda büyük küresel çaba bulunmaktadır. Bugüne kadar, birden fazla aşı adayı acil kullanım için izin almış ve çok sayıda ülke aşılama çalışmalarına başlamıştır (Forman vd., 2021). Aşı geliştirme çalışmalarının hız kazanması ile birlikte 2020 yılında DSÖ, bu çalışmaları koordine etme teklifinde bulunmuştur (World Health Organization, 2020). Burada amaç verilerin karşılaştırılabilir olmasını sağlamak için tüm aşı adaylarının aynı protokolle test edilmesidir. Beklentileri karşılamayan aşılar, aksine kanıtlar elde edildiğinde ortadan kaldırılmaktadır (Brüssow, 2020).

DSÖ bu amaçla COVID-19 aşısı adaylarının değerlendirmeye tabi tutulacağı bir Acil Kullanım Listesi (EUL) ve ön yeterlilik (PQ) kılavuzu hazırlamıştır. DSÖ'nün verilerine göre Nisan 2022 sonu itibariyle dünya genelinde 154'i klinik geliştirme, 197'ü ise klinik öncesi geliştirme aşamasında olmak üzere toplam 351 aşı adayı bulunmaktadır. Ayrıca DSÖ'nün EUL/PQ kılavuzu çerçevesinde acil kullanımına izin verilen 10 aşı bulunmaktadır. (World Health Organization, 2022b). Verilerden de görüldüğü üzere COVID-19 aşısı için hizmet sağlayıcılarının bulunurluğu noktasında bir sorun bulunmamaktadır. Bugün kamu kuruluşları, özel sektör ya da kamu özel ortaklığı çerçevesinde geliştirilen çok sayıda aşı adayı bulunmaktadır ve sayı her geçen gün artmaktadır.

Yaşamı ve insanlık onurunu garanti etmek

Aşı çalışmalarının temel amacı ölüme yol açan virüse karşı bir tedavi yöntemi bulmak ve en temel insan hakkı olan yaşam hakkını korumaktır. Devletler ulusal aşı politikaları çerçevesinde çeşitli uygulamalara yönelmektedir. Küresel eğilim toplumdaki en kırılgan ve dezavantajlı guruplardan başlayarak aşı uygulamalarının yapılmasıdır (Our World in Data, 2022). Ancak konunun farklı boyutları bulunmaktadır.

Öncelikle dünya genelinde tartışılan konuların başında biyoetik ilkeler gelmektedir. Normal dönemlerde bir hastalık için ortalama aşı üretme süresi 10 ile 15 yıl arasında değişmektedir. Aşı üretim süreci sistematik, ölçülebilir ve yürütülmesi gereken adımlardan oluşmaktadır. Uzun süren adımlar içerisinde olumsuz durumlar ve zararlı etkiler tolere edilmemektedir. Aşı söz konusu olduğunda fayda-zarar analizi diğer ilaçlardan farklı yapılmaktadır (Wibawa, 2021). COVID-19 aşılarında üretim süreci 1-1,5 yıl gibi kısa bir zaman dilimine inmiş, normal süreden oldukça uzaklaşmıştır. Bu durum aşılarda fayda-zarar analizinin doğru yapılmasını güçleştirmektedir. Farklı özelliklere sahip mevcut aşılarda koruyuculuk düzeyleri ve etkileri de farklıdır. Ancak en büyük sorun bu aşılarda uzun dönem etkilerine ilişkindir. Üretim sürecinin kısalması aşılarda özellikle mRNA tabanlı aşılarda insan sağlığı açısından uzun dönem etkilerin bilinmezliğini artırmaktadır (Laine vd., 2021; Zeiger, 2021). Bu durum aşılama konusunda tereddütlere neden olmakta, bazı durumlarda aşı karşıtlığına yol açmaktadır.

Bir diğer önemli tartışma konusu aşı ayrımcılığıdır. Bazı devletler ülke içinde ya da uluslararası seyahatlerde aşı pasaportu ya da aşı sertifikası uygulamasına geçmiştir. Avrupa Birliği ülkeleri bu konuda başı çekmektedir (Susi ve Pajuste, 2021). Uygulamanın insanlar arasında temel hakların kullanılması bağlamında ayrımcılığa yol açtığı ileri sürülmektedir. Özel hayatın gizliliği, seyahat özgürlüğü, vücut bütünlüğüne dokunulmaması, aşı olmama hakkı gibi çeşitli hak ve özgürlüklerin mevcut uygulamalarla ihlal edildiği düşünülmektedir (Kowalik, 2021; O'Shea, 2021; Susi ve Pajuste, 2021).

Küresel aşı politikalarının insan yaşamı ve onurunun korunması açısından belki de en önemli boyutu mevcut aşılarda dünya genelinde eşit bir şekilde dağıtılması hususunda ortaya çıkmaktadır. Özellikle gelir düzeyi yüksek ülkelerin aşı tedarikinde en önde yer almaları ve sadece kendi vatandaşlarından sorumlu olduklarına ilişkin yaygın varsayım "aşı milliyetçiliği" olarak da adlandırılan durumu ortaya çıkarmıştır. Ancak dağılımda gelir düzeyi yüksek ülkelerle düşük ve orta gelirli ülkeler arasındaki eşitsizlik ve adaletsizlik en temel insani haklar olan yaşam ve sağlık haklarının çiğnenmesi anlamına gelmektedir (Dyer, 2021; Forman vd., 2021; Katz vd., 2021).

Kriterlerin belirlenen kamu değerleri ile ilişkisi

COVID-19 aşısı politikalarını iki farklı düzlemde ele almak mümkündür. Birincisi tamamen bilimsel ve teknik bir konu olan aşısı üretimi aşamasıdır. İkincisi ise daha çok sosyal, ekonomik ve siyasal tarafına ilişkindir. Belirlenen kriterler olan adalet, eşitlik, şeffaflık, hesap verebilirlik, erişilebilirlik (fırsat eşitliği), katılım ve sürdürülebilirlik açısından mevcut durumda şu tablo ortaya çıkmaktadır:

(a) Virüsün ortaya çıkması ile birlikte çok sayıda kurum ve kuruluşun aşısı üretim çabasına girdiği ve hükümetlerin bunlara destek olduğu görülmektedir. Bir başka ifadeyle hizmet sağlayıcıların bulunurluğu noktasında bir sıkıntı bulunmamaktadır. Sürecin hemen başında DSÖ koordinasyonu eline almıştır. Aşısı üretiminde kullanılan teknik, üretim aşamaları, geçirilen süreçler vb. konular DSÖ tarafından ilkelere bağlanmış ve takip edilmektedir. Ayrıca aşısı üreticisi firmalar ve hükümetler de aşısı üretimine ilişkin bilgileri resmi ve diğer yollarla ilgililere açıklamaktadır. Müzakerelerin gerçekleştiği bir kamu alanının bulunduğu ve kamuoyunun da mümkün olduğu kadar bilgilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Bu bağlamda aşısı politikalarının bilimsel ve teknik boyutunu ilgilendiren, şeffaflık, hesap verebilirlik, katılım ve sürdürülebilirlik değerleri açısından küresel topluluğun bir kazanım elde ettiğini söylemek mümkündür. Elbette bu noktada da birtakım tartışmalar mevcuttur. Özellikle aşısı üretim sürecinin normalden çok daha kısa bir süreye inmesi, aşılarda ileride ortaya çıkabilecek olası olumsuz etkilerinin bilinmesini önlemektedir. Bu durum mevcut aşılarda sorgulanmasına, tartışmalara ve hatta aşısı karşıtlığına neden olmaktadır.

(b) Küresel aşısı politikalarının asıl önemli ve sorunlu tarafını sosyal, ekonomik ve siyasal boyut oluşturmaktadır. DSÖ sürecin başından itibaren aktif olarak hareket etmiş ve çeşitli ilke ve kriterler belirleyerek devletleri aşısı politikalarının oluşturulması noktasında yönlendirmeye çalışmıştır. DSÖ, ulusal yönetimlerin sorumlu kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve vatandaşların kendilerinin oluşturduğu platformlarda oldukça geniş bir yelpazeye yayılmış müzakere ortamları bulunmaktadır. Ayrıca medya da bu noktada etkin olarak rol almaktadır. Elbette ulusal ölçekte katılım demokratik ilkelere ve hukuka bağlılık açısından tüm ülkelerde benzer değildir. COVID-19 aşısı uygulamalarına ilişkin bilgiler ulusal sağlık kuruluşları ve küresel örgütler tarafından güncellenerek sürekli açıklanmaktadır. Dolayısıyla belirlenen değerler bağlamında şeffaflığın ve katılımın sağlandığını söylemek mümkündür.

Küresel COVID-19 aşısı politikalarına ilişkin en büyük sorunun adalet, eşitlik ve erişilebilirlik değerlerinin sağlanamaması olduğu görülmektedir. Tüm ülkeler aşısıya eşit bir şekilde ulaşamamakta, adil bir dağıtım bulunmamaktadır. Bu durum aşılamanın başladığı ilk günden bu tarafa devam etmektedir (Şekil 1). Dünya bu noktada gelir düzeyi yüksek ülkeler ve diğerleri olarak bölünmüş durumdadır. Örneğin toplam nüfusun aşılama oranı Nijer’de %8,7, Sudan’da %13 iken Almanya’da %77, ABD’de %78 civarındadır (Our World in Data, 2022). Erişimdeki eşitsizlik ve adaletsizlik, fayda istifçiliğine, aşısı milliyetçiliğine ve aşısı ayrımcılığına neden olmaktadır. Dünya nüfusunun bir bölümü en temel insani haklarını kullanmaktan mahrum bırakılmakta, bir taraftan da ötekileştirilmektedir. Eşitsizliğin uzun dönemde COVID-19 ile mücadelede sürdürülebilirliği olumsuz etkilemesi ve kaynak israfına neden olması da öngörülen sonuçlar arasındadır. Bir başka ifadeyle küresel düzeyde adil, eşit ve erişilebilir aşılama uygulamalarının bulunmaması önümüzdeki süreç içerisinde hesap verebilirlik ve sürdürülebilirlik değerlerinin mevcudiyetini de olumsuz etkileyecektir.

Bu günkü durumda küresel aşısı politikalarının tam olarak belirlenen kamu değerlerini sağladığını söylemek mümkün değildir. Küresel toplum bir kamu değer başarısızlığı durumuna doğru gitmektedir. Çeşitli ve alternatif aşılarda bulunurluğu ve sürecin kontrollü bir şekilde yürütülmesi olumludur, ancak ortaya çıkan sonuca göre aşısı öncelikle bir kamu mal veya hizmeti olarak değil, özel bir mal veya hizmet olarak görülmektedir. Bu da aşısı konusuna ağırlıklı olarak piyasa temelli bir yaklaşımın varlığını ortaya koymaktadır. Oysa COVID-19 küresel bir krizdir ve hiçbir devlet ve toplum bu krizden bağımsız değildir. Bu nedenle devletler arasındaki iş birliğinin daha da artırılması, aşısıya küresel bir kamu mal ve hizmeti olarak yaklaşılması, bu konuda özellikle ülkeler arasındaki ekonomik dengesizliğin ortaya çıkardığı sorunlara çözüm bulunması ve COVID-19’a uzun vadeli küresel bir sorun olarak bakılması gerekmektedir.

Sonuç ve öneriler

Kamu yönetimlerinin uyguladıkları politikaların, verdikleri hizmetlerin en güç tarafı değerlendirilmeleri noktasında ortaya çıkmaktadır. Kısa, orta ve uzun vadede bu politika ve hizmetler birbiri ile zıt sonuçlar doğurabilmektedir. Çeşitli ve çok sayıda çıkarın bulunması, kaynakların kıtlığı ve dağıtımı, siyasi güdüler, toplumsal ihtiyaçların ve sorunların çeşitliliği gibi çok sayıda değişken kamu politika ve hizmetlerinden beklenen faydanın ortaya çıkmasını engelleyebilmektedir. Süreç küresel politikalar için de farklı işlememektedir.

Küresel COVID-19 aşı politikaları kamu değer başarısızlığı modeli çerçevesinde ele alındığında iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır. Birincisi piyasa değerleri ile bakıldığında ortada bir aşı arzı mevcuttur ve hükümetler çeşitli alternatifler arasından rasyonel davranarak bir veya birden fazla aşığı belirli bir fiyattan tedarik edebilmektedir. Bu noktada piyasa başarısızlığı bulunmamaktadır. Ancak kamu değer başarısızlığı modeline göre piyasa başarısızlığının olmaması kamu değer başarısızlığının bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Bu da bizi ikinci önemli sonuca götürmektedir.

COVID-19 aşılara küresel ölçekte adil ve eşit bir şekilde erişimin ve dağılımın bulunmadığı, dünyada gelir düzeyi yüksek, gelişmiş ülkeler ile diğerleri arasında açık bir ayrımın bulunduğu bir gerçektir. Birçok alanda olduğu gibi bu konuda da ekonomik faktörler ayrımcılığın temel belirleyicisi durumundadır (United Nations, 2020). Salgının ortaya çıkardığı diğer sosyal ve ekonomik sonuçlar aradaki uçurumu daha da derinleştirmektedir. COVID-19 aşılara küresel bir kamu mal veya hizmeti olarak yaklaşılmamakta, sergilenen davranışın uzun vadeli etkileri hesaba katılmamaktadır. Bu nedenle bugün itibarıyla mevcut durumda bir kamu değer başarısızlığından söz etmek mümkündür.

Adalet, eşitlik ve erişim (fırsat eşitliği) esasen sağlığa ilişkin diğer tüm değerlerin de kaynağını teşkil etmektedir. Bunun yanında insanlık yaşam ve onurunu garanti altına almayan, bir başka ifadeyle evrensel insan haklarını gözetmeyen politikaların başarıya ulaşması ve bir kamu değerinin ortaya çıkması mümkün değildir (Bozeman, 2002). Dolayısıyla insanlığın geleceği için başta hükümetler ve uluslararası kuruluşlar olmak üzere küresel toplumun aşı konusunu bir insan hakları meselesi olarak ele alması, konuyu uzun dönem sonuçları ile değerlendirmesi ve gerekli iş birliği ve sorumluluk anlayışını geliştirmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Alford, J., Douglas, S., Geuijen, K. ve Hart, P. (2017). Ventures in public value management: Introduction to the symposium. *Public Management Review*, 19(5), 589-604. <http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2016.1192160>
- Ashraf, B. N. (2020). Economic impact of government interventions during the COVID-19 pandemic: International evidence from financial markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 27, 1-9. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbef.2020.100371>
- Beck Jørgensen, T. ve Bozeman, B. (2007). Public values an inventory. *Administration & Society*, 39(3), 354-381. <http://dx.doi.org/10.1177/0095399707300703>
- Blaug, R., Horner, L. ve Lekhi, R. (2006). *Public value, politics and public management*. The Work Foundation.
- Bozeman, B. (2002). Public-value failure: When efficient markets may not do. *Public Administration Review*, 62(2), 145-161. <http://dx.doi.org/10.1111/0033-3352.00165>
- Bozeman, B. (2003). *Public value mapping of science outcomes: Theory and method*. A Monograph of the Public Value Mapping Project of the Center for Science, Policy and Outcomes. Columbia University.
- Bozeman, B. (2009). Public values theory: Three big questions. *International Journal of Public Policy*, 4(5), 369-375. <http://dx.doi.org/10.1504/IJPP.2009.025077>
- Bozeman, B. (2018). Public values: citizens' perspective. *Public Management Review*, 1-24. <http://dx.doi.org/10.1080/14719037.2018.1529878>
- Bozeman, B. ve Johnson, J. (2015). The political economy of public values: A case for the public sphere and progressive opportunity. *American Review of Public Administration*, 45(1), 61-85. <http://dx.doi.org/10.1177/0275074014532826>

- Bozeman, B. ve Sarawitz, D. (2011). Public value mapping and science policy evaluation. *Minerva*, 49, 1-23. <http://dx.doi.org/10.1007/s11024-011-9161-7>
- Bracci, E., Gagliardo, E. D. ve Bigoni, M. (2014). Performance management systems and public value strategy: A case study. *Public value management, Measurement and Reporting*, 3, 129-157. <http://dx.doi.org/10.1108/S2051-663020140000003006>
- Brodeur, A., Islam, A., Gray, D. ve Bhuiyan, S. J. (2020). A literature review of the economics of COVID-19. IZA Discussion Papers, IZA DP No. 13411. IZA Institute of Labor Economics. 05 Mayıs 2021 tarihinde <https://ssrn.com/abstract=3636640> adresinden erişildi.
- Brüssow, H. (2020). Efforts towards a COVID-19 vaccine. *Environmental Microbiology*, 22(10), 4071-4084. <http://dx.doi.org/10.1111/1462-2920.15225>
- Bryson, J. M., Crosby, B. C. ve Bloomberg, L. (2014). Public value governance: Moving beyond traditional public administration and the new public management. *Public Administration Review*, 74(4), 445-456. <http://dx.doi.org/10.1111/puar.12238>
- Bryson, J. M., Crosby, B. C. ve Bloomberg, L. (2015). Introduction. J. M. Bryson, B. C. Crosby ve L. Bloomberg (Ed.), *Creating public value in practice* içinde (ss. 4-29). CRC Press.
- Case, K. E., Fair, R. C. ve Oster, S. M. (2012). *Principles of economics*. Prentice Hall.
- Center for Global Development. (2021). Would exempting COVID-19 vaccines from intellectual property rights improve global access and equity? 05 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.cgdev.org/debate/would-exempting-covid-19-vaccines-intellectual-property-rights-improve-global-access> adresinden erişildi.
- Cheng, C., Barceló, J., Hartnett, A. S., Kubinec, R. ve Messerschmidt, L. (2020). COVID-19 government response event dataset (CoronaNet v.1.0). *Nature Human Behaviour*, 4, 756-768. <http://dx.doi.org/10.1038/s41562-020-09097>
- Cheval, S., Adamescu, C. M., Georgiadis, T., Herrnegger, M., Piticar, A. ve Legates, D. R. (2020). Observed and potential impacts of the COVID-19 pandemic on the environment. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 17, 1-25. <http://dx.doi.org/10.3390/ijerph17114140>
- Council of Europe. (2021). Public debate. 19 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.coe.int/en/web/bioethics/public-debate> adresinden erişildi.
- Ćwiklicki, M. (2016). Comparison of public value measurement frameworks. *Zarządzanie Publiczne*, 1(35), 20-31. <http://dx.doi.org/10.15678/ZP.2016.35.1.02>
- De Vries, M. S. ve Kim, P. S. (2011). Introduction to value and virtue in public administration. M. S. De Vries ve P. S. Kim (Ed.), *Value and Virtue in Public Administration: A Comparative Perspective* içinde (ss. 1-17). Palgrave Macmillan.
- Deloitte. (2020). Addressing the impact of COVID-19: Crisis management and resilience planning. 19 Mayıs 2021 tarihinde <https://www2.deloitte.com/ch/en/pages/risk/articles/covid-19-institute-crisis-and-resilience-planning.html> adresinden erişildi.
- Deutsche Welle. (2021a, March 21). Coronavirus: EU 'not ready' to share COVID vaccines with poorer countries. <https://www.dw.com/en/coronavirus-eu-not-ready-to-share-covid-vaccines-with-poorer-countries/a-56944274>.
- Deutsche Welle. (2021b, April 12). Vaccine inequities are hindering COVID-19 response. <https://www.dw.com/en/vaccine-inequities-are-hindering-covid-19-response/a-57166872>
- Dyer, O. (2021). Covid-19: Countries are learning what others paid for vaccines. *The BMJ*, 372:n281. <http://dx.doi.org/10.1136/bmj.n281>
- Elavarasan, R. M. ve Pugazhendhi, R. (2020). Restructured society and environment: A review on potential technological strategies to control the COVID-19 pandemic. *Science of the Total Environment* (725), 1-18. <http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138858>
- Euronews. (2021, March 22). Global COVID vaccine inequality 'becoming more grotesque every day,' WHO warns. <https://www.euronews.com/2021/03/22/global-covid-vaccine-inequality-becoming-more-grotesque-every-day-who-warns>
- Feeney, M. K. ve Bozeman, B. (2007). Public values and public failure: Implications of the 2004-2005 flu vaccine case. *Public Integrity*, 9(2), 175-190. <http://dx.doi.org/10.2753/PIN1099-9922090204>
- Forman, R., Shah, S., Jeurissen, P., Jit, M. ve Mossialos, E. (2021). COVID-19 vaccine challenges: What have we learned so far and what remains to be done? *Health Policy*, (125), 553-567. <http://dx.doi.org/10.1016/j.healthpol.2021.03.013>

- Fukumoto, E. ve Bozeman, B. (2019). Public values theory: What is missing? *American Review of Public Administration*, 49(6), 635-648. <http://dx.doi.org/10.1177/0275074018814244>
- Garofalo, C. (2011). Governance and values in contemporary public service. M. S. De Vries ve P. S. Kim (Ed.), *Value and Virtue in Public administration: A comparative perspective* içinde (ss. 17-33). Palgrave Macmillan.
- Gates, B. (2020). Responding to COVID-19-A once-in-a-century pandemic? *The New England Journal of Medicine*, 382(18), 1677-1679. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMp2003762>
- Gavi The Vaccine Alliance. (2021). Responding to COVID-19. 19 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.gavi.org/covid19> adresinden erişildi.
- Goodell, J. W. (2020). COVID-19 and finance: Agendas for future research. *Finance Research Letters*, 35, 1-5. <http://dx.doi.org/10.1016/j.frl.2020.101512>
- Haleem, A., Javaid, M. ve Vaishya, R. (2020). Effects of COVID-19 pandemic in daily life. *Current Medicine Research and Practice*, (10), 78-79. <http://dx.doi.org/10.1016/j.cmrp.2020.03.011>
- Haug, N., Geyrhofer, L., Londei, A., Dervic, E., Desvars-Larrive, A., Loreto, V. vd. (2020). Ranking the effectiveness of worldwide COVID-19 government interventions. *Nature Human Behaviour*, 4, 1303- 1312. <http://dx.doi.org/10.1038/s41562-020-01009-0>
- He, H. ve Harris, L. (2020). The impact of COVID-19 pandemic on corporate social responsibility and marketing philosophy. *Journal of Business Research*, (116), 176-182. <http://dx.doi.org/10.1016/j.jbusres.2020.05.030>
- Hopman, J., Allegranzi, B. ve Mehtar, S. (2020). Managing COVID-19 in low- and middle-income countries. *JAMA*, 323(16), 1549-1550. <http://dx.doi.org/10.1001/jama.2020.4169>
- Hsiang, S., Allen, D., Annan-Phan, S., Bell, K., Bolliger, I., Chong, T. vd. (2020). The effect of large-scale anti-contagion policies on the COVID-19 pandemic. *Nature*, 584, 262-266. <http://dx.doi.org/10.1038/s41586-020-2404-8>
- ILO. (2022). World employment and social outlook: Trends 2022. 05 Mayıs 2022 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/---publ/documents/publication/wcms_834081.pdf adresinden alındı.
- ILO-OECD. (2020). The impact of the COVID-19 pandemic on jobs and incomes in G20 economies. ILO-OECD paper prepared at the request of G20 Leaders Saudi Arabia's G20 Presidency 2020. 05 Mayıs 2021 tarihinde https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_756331.pdf adresinden alındı.
- Imran, A. ve Alharbi, O. M. (2020). COVID-19: Disease, management, treatment, and social impact. *Science of the Total Environment*, (728), 1-6. <http://dx.doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.138861>
- International Observatory Human Rights. (2021, April 06). Covid-19 vaccine distribution highlights social inequality. <https://observatoryihr.org/news/covid-19-vaccine-distribution-highlights-social-inequality/>
- Iserson, K. V. (2021). SARS-CoV-2 (COVID-19) Vaccine development and production: An ethical way forward. *Cambridge Quarterly of Healthcare Ethics*, (30), 59-68. <http://dx.doi.org/10.1017/S096318012000047X>
- Katz, I. Y., Weintraub, R., Bekker, L. G. ve Brandt, A. M. (2021). From vaccine nationalism to vaccine equity — Finding a path forward. *The New England Journal of Medicine*, 384(14), 1281-1283. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMp2103614>
- Kelly, G., Mulgan, G. ve Muers, S. (2002). *Creating public value: An analytical framework for public service reform*. UK: Cabinet Office Strategy Unit.
- Kowalik, M. (2021, March 01). Discrimination on the basis of vaccination status (is inherently wrong). <https://blogs.bmj.com/medical-ethics/2021/03/01/discrimination-on-the-basis-of-vaccination-status-is-inherently-wrong/>
- Laine, C., Cotton, D. Ve Moyer, D. V. (2021). COVID-19 vaccine: Promoting vaccine acceptance. *Annals of International Medicine*, 174(2), 252-253. <http://dx.doi.org/10.7326/M20-8008>
- Lazarus, J. V., Ratzan, S. C., Palayew, A., Gostin, L. O., Larson, H. J., Rabin, K. vd. (2021). A global survey of potential acceptance of a COVID-19 vaccine. *Nature Medicine*, 27, 225-227. <http://dx.doi.org/10.1038/s41591-020-1124-9>
- Madhav, N., Oppenheim, B., Gallivan, M., Mulembakani, P., Rubin, E. Ve Wolfe, N. (2017). Pandemics: Risks, impacts, and mitigation. disease control priorities: *Improving health and*

- reducing poverty* içinde (ss. 315- 345). The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank. http://dx.doi.org/10.1596/978-1-4648-0527-1_ch17
- Maliszewska, M., Mattoo, A. ve van der Mensbrugge, D. (2020). The potential impact of COVID-19 on GDP and trade: A preliminary assessment. Policy Research Working Paper 9211. World Bank Group.
- Moore, M. H. (1995). *Creating public value: Strategic management in government*. Harward University Press.
- Nabatchi, T. (2012). Putting the “public” back in public values research: Designing participation to identify and respond to values. *Public Administration Review*, (72), 699-708. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1540-6210.2012.02544.x>
- Nabatchi, T. (2018). Public values frames in administration and governance. *Perspectives on Public Management and Governance*, 1(1), 59-72. <http://dx.doi.org/10.1093/ppmgov/gvx009>
- O’Flynn, J. (2007). From new public management to public value: Paradigmatic change and managerial implications. *The Australian Journal of Public Administration*, 66(3), 353-366. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8500.2007.00545.x>
- OECD. (2021). Enhancing public trust in COVID-19 vaccination: The role of governments. 05 Mayıs 2021 tarihinde https://read.oecd-ilibrary.org/view/?ref=1094_1094290-a0n03doefx&title=Enhancing-public-trust-in-COVID-19-vaccination-The-role-of-governments adresinden alındı.
- OHCHR ve WHO. (2008). The Right to Health. (Fact Sheet No. 31).19 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.ohchr.org/documents/publications/factsheet31.pdf> adresinden alındı.
- O’Shea, B. (2021, May 12). Vaccine passports or discrimination liceencess? <https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/d55ab991/vaccine-passports-or-discrimination-licences>
- Our World in Data. (2022). Coronavirus (COVID-19) vaccinations. 30 Nisan 2022 tarihinde <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations> adresinden alındı.
- Pindyck, R. S. ve Rubinfeld, D. L. (2013). *Microeconomics*. Pearson.
- Pyszczynski, T., Lockett, M., Greenberg, J. ve Solomon, S. (2020). Terror management theory and the COVID- 19 pandemic. *Journal of Humanistic Psychology, Special Issue*, 1-17. <http://dx.doi.org/10.1177/0022167820959488>
- Rao, H. R., Vemprala, N., Akello, P. ve Valecha, R. (2020). Retweets of officials’ alarming vs reassuring messages during the COVID-19 pandemic: Implications for crisis management. *International Journal of Information Management*, (55), 1-6. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2020.102187>
- Schwartz, J. L. (2020). Evaluating and deploying COVID-19 vaccines—The importance of transparency, scientific integrity, and public trust. *The New England Journal of Medicine*, (383), 1703-1705. <http://dx.doi.org/10.1056/NEJMp2026393>
- Singh, J. ve Singh, J. (2020). COVID-19 and its impact on society. *Electronic Research Journal of Social Sciences and Humanities*, 2(1), 168-172. SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3567837>
- Smith, R. F. (2004). Focusing on public value: Something New and something old. *Australian Journal of Public Administration*, (63), 68-79. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8500.2004.00403.x>
- Stojkoski, V., Utkovski, Z., Jolakoski, P., Tevdovsk, D. ve Kocarev, L. (2020). The socio-economic determinants of the coronavirus disease (COVID-19) pandemic. <http://dx.doi.org/10.1101/2020.04.15.20066068>
- Stoker, G. (2006). Public value management a new narrative for networked governance? *American Review of Public Administration*, 36(1), 41-57. <http://dx.doi.org/10.1177/0275074005282583>
- Susi, M. ve Pajuste, T. (2021). COVID-19 “vaccine passports”: An exploratory study of 23 countries. Tallinn University. 19 Mayıs 2021 tarihinde <https://gdhrnet.eu/wp-content/uploads/GDHRNet-Study-2.-Vaccine-passports.pdf> adresinden alındı.
- Turkel, E. ve Turkel, G. (2016). Public value theory: Reconciling public interests, administrative autonomy and efficiency. *Review of Public Administration and Management*, 4(2), 1-7. <http://dx.doi.org/10.4172/2315-7844.1000189>
- UN News. (2021, January 18). WHO chief warns against ‘catastrophic moral failure’ in COVID-19 vaccine access. <https://news.un.org/en/story/2021/01/1082362>

- United Nations. (2020). *Impact of the COVID-19 pandemic on trade and development: Transitioning to a new normal*. United Nations.
- van Barneveld, K., Quinlan, M., Kriesler, P., Junor, A., Baum, F., Chowdhury, A. vd. (2020). The COVID-19 pandemic: Lessons on building more equal and sustainable societies. *The Economic and Labour Relations Review*, 31(2), 133-157. <http://dx.doi.org/10.1177/1035304620927107>
- Wang, X. ve Wang, Z. (2019). Beyond efficiency or justice: The structure and measurement of public servants' public values preferences. *Administration & Society*, 52(2), 1-29. <https://doi.org/10.1177/0095399719843658>
- WHO Regional Office for Europe. (2013). *Health 2020: A European policy framework and strategy for the 21st century*. WHO Regional Office for Europe.
- Wibawa, T. (2021). COVID-19 vaccine research and development: Ethical issues. *Tropical Medicine and International Health*, 26(1), 14-19. <http://dx.doi.org/10.1111/tmi.13503>
- World Health Organization. (1946). Constitution of the World Health Organization. 19 Mayıs 2021 tarihinde https://www.who.int/governance/eb/who_constitution_en.pdf adresinden alındı.
- World Health Organization. (2020). Accelerating a safe and effective COVID-19 vaccine. 31 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/global-research-on-novel-coronavirus-2019-ncov/accelerating-a-safe-and-effective-covid-19-vaccine> adresinden alındı.
- World Health Organization. (2021a). Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. 31 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> adresinden alındı.
- World Health Organization. (2021b). WHO Director-General's opening remarks at the media briefing on COVID-19–22 March 2021. 31 Mayıs 2021 tarihinde <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/who-director-general-s-opening-remarks-at-the-media-briefing-on-covid-19-22-march-2021> adresinden alındı.
- World Health Organization. (2022a). WHO Coronavirus (COVID-19) Dashboard. 30 Nisan 2022 tarihinde <https://covid19.who.int/> adresinden alındı.
- World Health Organization. (2022b). Draft landscape and tracker of COVID-19 candidate vaccines. 30 Nisan 2022 tarihinde <https://www.who.int/publications/m/item/draft-landscape-of-covid-19-candidate-vaccines> adresinden alındı.
- Zeiger, H. (2021, March 29). Coronavirus vaccine ethics. The Center for Bioethics and Human Dignity. <https://cbhd.org/content/coronavirus-vaccine-ethics>

Etik kurul onayı

Çalışma anket ya da ölçek uygulamayı gerektiren, görüşme ve gözlem içeren; doküman, resim, anket vb. diğerleri tarafından geliştirilen ve kullanım izni gerektiren çalışmalar ya da klinik ve deneysel insan ve hayvanlar üzerindeki çalışmalardan olmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır.

Çıkar çatışması beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.